

Professor Roger Burggraeve op emeritaat (of toch niet helemaal...)

Een interview

Elders in *Areopaag* wordt bericht over de emeritaatsviering van professor Roger Burggraeve. Alle oud-studenten hebben ongetwijfeld herinneringen aan de (levens)lessen die deze prof aan zijn studenten meegaf: huwelijks-en seksualiteitsmoraal, een filosofische lezing van de bijbel, Levinas... En hoewel Roger Burggraeve nog heel sterk met het leven en werken van de Faculteit verbonden blijft, legden we hem toch een aantal vragen voor naar aanleiding van de *rite de passage* die een emeritaatsviering toch is. We zochten hem daartoe op in het *Geestje* waar hij nu geestelijk directeur is.

Waarom ben je destijds theologie gaan studeren?

Ik heb er voor gekozen om priester en salesiaan te worden, en dat houdt vanzelfsprekend een theologiestudie in, naast filosofie natuurlijk. Ik heb eigenlijk ontdekt dat ik liever filosofie deed, en mijn theologiebeoefening is dan altijd filosofisch van aard gebleven. Deze vraag “Waarom ben je theologie gaan studeren?” lag toen helemaal anders dan bij iemand die vandaag godsdienstwetenschappen gaat studeren.

Waarom ben je salesiaan geworden?

Als jonge knaap van 12-14 jaar zat ik al met de idee om priester te worden. Door een interventie van de onderpastoor van Passendale, die een vriend was van mijn vader – beiden waren namelijk actief in de christelijke arbeidsbeweging – ben ik gaan studeren aan het Don Bosco-instituut van de salesianen in Kortrijk. Als je 11 jaar was, deed je een soort beroepskeuze en – ik zal dat nooit vergeten, mijn vader heeft dat dikwijls herhaald – voor mij gold het advies: geschikt om een beroep aan te leren, bijvoorbeeld timmerman. Maar goed, de onderpastoor stelde voor om naar Don Bosco in Kortrijk te gaan. Ik was een bedeesde jongen, misschien was het dat. Het leven sprak er mij wel aan. Het was een vol internaat en de sfeer was er heel onbevangen, heel leuk, echt afgestemd op jonge gasten. De idee is dan gegroeid om priester te worden bij de salesianen. Eigenlijk heb ik aan niemand daarover raad gevraagd, uit vrees dat ze me zou-

den beïnvloeden. Ik heb de beslissing zelf genomen en op het einde van de rectoria meegedeeld. Ik heb mij altijd goed gevoeld bij de salesianen; ik zou nu dezelfde keuze maken. De bekommernis speelde toen om met jonge mensen te werken en om naar de missies te gaan: ik wou inderdaad naar Congo gaan! Wij hadden toen nog een ‘klasmissionaris’. Dat was een missionaris die, als hij naar België kwam, in onze klas kwam vertellen over wat hij daar beleefde en – dat was het meest wonderbaarlijke – ook dia’s toonde! Eigenlijk is het er nooit van gekomen om naar Congo te gaan en er jeugdwerk te doen.

Ik heb dan mijn noviciaat gedaan in de jaren 1961-62, en heb dan één jaar filosofie gestudeerd in Groot-Bijgaarden (1962-63), waarna ik naar Rome ben gestuurd (1963). We zaten toen te midden van het Tweede Vaticaans Concilie. Ik heb in totaal 3 jaar filosofie gestudeerd in Rome, en er mijn licentie behaald. Ik heb er het dialogale denken van Gabriel Marcel bestudeerd, niet het zijnsdenken; ik was ervan overtuigd dat we een andere filosofie nodig hadden. Teruggekeerd in België, heb ik filosofie gedoceerd en mijn legerdienst gedaan bij de CIBI (Centrum ter Instructie van Brancardiers en Infirmiers) in Aalst, zeg maar het opleidingscentrum van het leger waar de seminaristen en religieuzen terechtkwamen. Tijdens mijn legerdienst heb ik een artikel over Emmanuel Levinas gevonden, geschreven door Albert Dondeyne en ik heb *Totalité et infini* gekocht. Ik verstond er niets van. Maar je moet een beetje koppig zijn in het leven en ervan uitgaan dat het misschien toch de moeite is omdat anderen het ook de moeite vinden. Filosofie vond ik zeer leuk. Intellectueel was dat mijn eerste liefde; over mijn andere liefdes vertel ik niets, al stellen die niet veel voor. Mijn theologie is dus altijd zeer filosofisch gebeven, meer bepaald het dialogale denken van Levinas heeft me niet meer losgelaten.

R. Burggraeve in gesprek met collega J. Geldhof, 2006. © B. Weynants

Toen ik na mijn salesiaanse stage en mijn legerdienst mijn opleiding theologie kon starten, heb ik besloten om niet terug te gaan naar Rome – het Concilie was ook voorbij – en ik ben naar Leuven gekomen. Scriptie en verhandeling heb ik gemaakt bij professor Maurits De Wachter. Daarna ben ik overgegaan naar professor Louis Janssens. Hij was een heel minzame man. Hij kende van Levinas niets, maar wilde zijn eigen perspectief zeker verbreden. Voor hem was het een uitbreiding van zijn personalisme doordat hij de intersubjectiviteit en sociale dimensie ervan kon uitdiepen. Maar Louis Janssens heeft nooit moeilijke inhoudelijke vragen gesteld en is nooit directief in mijn werk tussengekomen. Ik heb mijn theologische studies afgewerkt en als vanzelfsprekend de filosofische fundamenteën van de moraaltheologie stevig uitgebouwd. Aanvankelijk had ik meer zin om dogmatische theologie te doen, omdat je daar nog meer kan steunen op een filosofische basis. Maar ik voelde me heel erg aangesproken door de aanpak van professor Louis Janssens – dat was zeer concreet, hij had een hele eigen visie – dat hij mij onwillekeurig heeft overtuigd om te kiezen voor de ethiek. Maar ik denk dat ik in mijn ethiek zowel de filosofische dimensie als de systematisch-theologische dimensie heb kunnen verwerken.

Heb je de studenten theologie zien evolueren de afgelopen dertig jaren?

Ja en neen. Ik vind dat studenten altijd iets hebben dat terugkeert. Het zijn meestal jonge mensen van 18 jaar (hoewel er de laatste tijd ook een andere groep, oudere studenten is bijgekomen). Maar de groep van 18 jaar is toch meestal vrij hetzelfde. Deze jonge mensen hebben een keuze gemaakt voor godsdienstwetenschappen of theologie, en hebben dat vaak gedaan vanuit grote idealen en dromen, die vaak niet zeer realistisch zijn – maar dat is dan weer wat anders. Het zijn vaak mensen die dromen van engagement en vriendschap, van wat betekenis kan geven aan hun leven. Vaak staan ze in de jeugdbeweging. Ik zie daar niet zoveel evolutie in. Er zijn natuurlijk wel wat verschillen. Toen ik ben begonnen, waren de studenten eigenlijk kritischer, stouter dan de studenten van nu, maar ze waren ook erg open. Ze wisten toen nog meer over kerk en religie dan vandaag. Studenten van nu moeten niet alleen veel meer ontdekken in verband met religie, ze moeten ook een meer persoonlijke keuze maken, en deze dan ook verantwoorden naar vrienden en ouders toe; en dat is niet altijd evident. Nu speelt ook veel minder de idee om priester of religieus te worden. Het thuismilieu is ook niet de eerste voedingsbodem om godsdienstwetenschappen te gaan studeren. Je merkt dus wel een evolutie. Als jonge prof behoorde ik zelf tot de generatie die in de jaren 60 is groot geworden: er heerste een zekere nonchalance – ik heb jaren geen das gedragen – en je moest niet te

conformistisch doen. Deze benadering heb je niet meer. Misschien profileren zich nu twee soorten studenten: zinzoekers die niet goed weten wat ze zoeken en anderen die willen terugkeren naar een vrij geprofileerde christelijke c.q. katholieke traditie. Deze twee ontmoeten elkaar niet altijd in de les en soms is daar zelfs een spanning rond. Ze zijn wel allemaal kinderen van deze post-christelijke, gefragmenteerde tijd. Ze zijn zoekers die met de vraag zitten hoever ze zich zullen engageren. Het is de tijd waarin ze volwassen worden, waarin ze ook hun relaties uitbouwen, hun levenspartner zoeken. En eigenlijk zit daar over de generaties heen niet zoveel verschil op.

Hoe heb je het professorenkorps zien evolueren de afgelopen dertig jaren?

Wat de professoren betreft, is er zeker één duidelijke evolutie: de priester-prof is een uitstervend ras. Wie is er nu nog priester? Jacques Haers, Reimund Bieringer, Rob Faesen, Emilio Platti (en deze laatste is inmiddels ook op emeritaat). Toen ik nog assistent was en jonge prof, waren de meeste professoren priester. Naast de priesters van de bisdommen, is er een hele generatie overgekomen van het C.K.S. (Centrum voor Kerkelijke Studies): professor Tars van Bavel o.s.a., Jan Kerkhofs s.j., Jan Lambrecht s.j., Daniël Verhelst c.i.c.m., Joris Baers o.m.i. enz. Die generatie is helemaal weg. Ondertussen is godsdienstwetenschappen en theologie volwassen geworden, en tegelijk ook bevolkt door leken. Natuurlijk zijn daaruit nieuwe onderzoekers en professoren gekomen. Wat mij bij die mensen opvalt, is dat zij een zeer uitgesproken identiteit hebben ontwikkeld als gelovige leek en theoloog, geheel onbevangen, want ze zijn ook kinderen van hun tijd. Onze generatie meende nog dat het katholieke geloof universeel gedachtegoed was. Dit is nu niet meer aanwezig; wat overblijft is de particulariteit en de gefragmenteerde christelijkheid. De nieuwe generatie proffen zien uiteraard ook de afkalving van de christelijke waarden maar zijn daarin overeind gebleven. Ze hebben een duidelijk gelovig profiel zonder gène of pretentie. Dat is zeer beloftevol. Ze hebben er niet voor geopteerd om religiestudies af te splitsen om maar veel studenten aan te trekken. Ze werken eraan dat het een faculteit theologie blijft. Ze hebben hierin een sterk gelovig profiel. Ik heb mij al meermaals afgevraagd of mijn generatie daartoe in staat zou zijn geweest, omdat wij nog meer de kloof tussen geloof en cultuur, kerk en maatschappij wilden dichten.

Het risico van je job als professor is dat je op een bepaald moment een gezag blijkt te hebben verworven, dat vooral is bepaald door je doctoraat en de opdracht juist erna. Je wordt een expert in iets, en je blijft zitten op dat spoor.

Onze jongere collega's zouden ons meer moeten 'initiëren' en 'instrueren' in de nieuwe lijnen binnen de theologie. Zo worden we bijvoorbeeld uitgedaagd om de interreligieuze dialoog in ons denken te integreren. We hebben die telkens nieuwe generatie nodig die zich in die nieuwe theologische lijnen bekwaamt. Nu is het vaak simpelweg zo dat de oude generatie plaatsmaakt voor de nieuwe, niet alleen kwantitatief, omdat die jonge mensen werk zouden hebben, maar ook kwalitatief, om een nieuwe inbreng te hebben. Het is puur een aflossing van de wacht. Het spijtige is dat het echte leergesprek tussen professoren en onderzoekers aan de Faculteit nauwelijks bestaat. Je kunt rustig doorgaan met doceren zoals 20 jaar eerder. Maar dan dreig je voeling te verliezen. Het is evenwel belangrijk om de knipperlichten te zien, de nieuwe vragen. We moeten hierin geholpen worden. Het is misschien scherp gesteld, maar dat is mijn aanvoelen. De generatie van nu zal ook weer moeten geholpen worden. Deze verandering is veel groter dan de verandering die ik gezien heb bij de studenten! Het is een jaar of zes, zeven dat ik mij de vraag ben beginnen stellen: zit ik hier nu nog juist met mijn cursus seksuele ethiek? Met Levinas heb ik deze vraag nooit gesteld. Tot ongeveer twee jaar geleden had ik in Groot-Bijgaarden ook nog wekelijks twee tot drie keer contact met jongeren. Ik besepte dat je niet mag doen alsof de jongvolwassenen of de gezinnen nog zijn zoals 20 jaar geleden, toen ik mijn boek schreef. De vraag rees of mijn verhaal nog over de realiteit gaat, want dat is toch de idee van een groei-ethiek die vanuit de realiteit vertrekt. Ik heb daar bewust wat onderzoek rond gedaan en mijn cursus herschreven. Maar niettemin: ik dacht dat er meer veranderd was... Bijvoorbeeld, jongeren vinden samenwonen voor het huwelijk nu een evidente zaak, maar ze zoeken nu toch ook naar kwaliteit van samenwonen. De fundamentele waarden van levensgemeenschap en huwelijk blijven toch uitgesproken christelijk, zij het niet altijd op de wijze waarop de Kerk dit doctrinair stelt. Ik heb op dat vlak geen grondige teloorgang vastgesteld. Maar ik moest het wel toetsen, ik kon niet zomaar zeggen: ik sta dicht genoeg bij de jongeren. Als je dit contact niet hebt, ben je ook van een enorme bron van vragen afgesneden.

Er is ook de pastorale kant van de zaak. Er zijn minder priesters, maar je doet wel theologie in verhouding tot een maatschappij en een Kerk. Theologie moet pastoraal zijn, ze moet ten dienste staan van het kerkelijk-christelijk leven. De academisering van de theologie mag niet zodanig ver gaan dat je het contact met de Kerk en met de mensen aan de basis verliest. Dit is voor mij toch ook een bekommernis. Als priester word je verondersteld bepaalde pastorale taken op je te nemen, een geëngageerde pastor te zijn. Dat is niets speciaals, dat behoort tot je tweede natuur want je bent een priester. Voor leken kan dat

niet hetzelfde zijn; een engagement in een parochie of een kerk vraagt een bewuste keuze. Alhoewel: ook onder de vroegere generatie van priesters-professoren waren er die geen pastoraal engagement hadden. Studenten hebben daar eigenlijk ook een mening over. Ze houden niet van een loutere academicus maar ze houden van een zeker engagement, van authenticiteit.

Welke zijn de grote ideeën die je altijd aan je studenten hebt willen meegeven? Omwille van welke ideeën wil je blijvend herinnerd worden (door studenten, collega's...)?

Voor mij is het erg belangrijk dat je niet doceert voor je eigen glorie, maar dat de mensen er iets aan hebben. Je wil dat het communicatief is, dat het werkt... Mensen verlangen terecht dat wat ze vernemen over Levinas, over de bijbel, over relaties en seksualiteit ... voldoende veerkrachtig is voor hun bestaan. Hoe wil je herinnerd worden? Als iemand met twee voeten geworteld in de realiteit, maar niet met de kop in de grond, wel als iemand met een perspectief... Een belangrijke toetssteen was lesgeven aan studenten van een andere faculteit, van tandheelkunde, farmacie, ook filosofie. Voor mij was dit een belangrijke toetssteen: werkt dit? Kan ik ze boeien met dingen waar ze niet zitten op te wachten? Hebben ze er iets aan? Zwicht ik niet teveel zodat ik ze naar de mond praat? Ik paste mijn cursus dan ook regelmatig aan. De eerste jaren dacht ik dat ik mijn methode of 'hermeneutische aanpak' van de bijbel moest uitleggen, maar op het examen merkte ik dat zelfs de beste studenten er niets van terecht brachten. Ik ondervond ook dat bepaalde discussies in een moraaltheologisch-technisch jargon zelfs bij de beste studenten geen aansluiting vonden. Ik zocht dan maar naar andere paradigma's, taalspelen, uitdrukkingen, om bepaalde onderwerpen ter sprake te brengen. Ik ondervond dat de dialogale en de fenomenologische filosofie een interessante piste betekende om confessionele begrippen te duiden. Louis Janssens zei altijd: "Als je het niet kan gebruiken in de pastoraal, wat ben je er dan mee?" Bij mij leeft dezelfde gedachte: de concrete ervaring is belangrijk, samen met de verwerking van literatuur natuurlijk.

Wat is voor jou de grootste hoop en de grootste schrik voor de theologie van morgen?

Er zijn twee zaken waar ik echt bevreesd voor ben. Ten eerste dat een seksuele ethiek, die wordt opgebouwd vanuit de ervaring/realiteit en tegelijk trouw is aan een groei-ethiek, zou worden geblokkeerd. Dat iemand zou komen vertellen wat mooi-orthodox gezegd kan worden, maar niet meer verbonden is met de erva-

ringscomponent, zou ik erg vinden. Het zou pijn doen moest het groei-ethische spoor niet meer opgenomen worden, en bijvoorbeeld de zorg voor samenwonenden of echtgescheidenen niet meer zou meegenomen worden. Maatschappelijk-cultureel met je twee voeten in de wereld, maar je moet je ook profileren.

Een nog grotere bekommernis is de volgende. Ik denk dat ik erin geslaagd ben, mede onder impuls van Louis Janssens, en via de studie van Levinas, om in de moraaltheologie een bijbels geïnspireerde ethiek een eigen body te geven die maatschappelijk-cultureel relevant is. De reflexieve benadering van de bijbel en de maatschappelijk-culturele relevantie ervan is belangrijk voor de relatie met de andere christelijke kerken en voor de cultuur in het algemeen. Anders wordt de bijbel een boek van een aantal fundamentalisten. Dit is een zeer kostbaar spoor waar ik zeer veel energie heb ingestoken. Men moet mij niet laten doorgaan met lesgeven, maar een *elective course* over bijbel en ethiek, ondersteund door Levinas, zou mij heel dierbaar zijn. Ook Vaticanum II wil trouwens dat de moraaltheologie veel meer bijbels zou worden. Heel veel van wat ik geschreven heb over bijbel en ethiek, wordt wijd gebruikt. Stukken van mijn cursus zijn vertaald in Afrika en Indië, en ook in de catechese bij ons wordt het gebruikt. Dit is een teken dat er een grote nood aan is.

Hoe kijk je aan tegen de voortgaande privatisering en liberalisering van de moraal?

Ik vind dat afschuwelijk. Moraal heeft niet enkel met de face à face-verhoudingen te maken, maar heeft ook een sociale, economische en politieke dimensie. In dat opzicht waren de generaties met de wilde haren, waar ik daarstraks over sprak, een stuk durvender. Nu staan studenten zwaarder onder druk om te studeren, maar er is ook een grotere onverschilligheid ten aanzien van grote maatschappelijke problemen, tenzij het milieuprobleem. Ook een aantal emancipatorische vraagstukken zoals homoseksualiteit zijn hun weg gegaan, maar de echte maatschappelijke dynamiek is wat stilgevallen. Ik versta dit wel: van mei 1968 hebben we uiteindelijk niet veel gebakken. De huidige generaties zijn wars van de grote idealen. Ze willen concretere doelstellingen. Maar misschien stimuleren wij hen ook niet genoeg in die richting. We moeten hard werken, onderzoeksprojecten binnenrijven en begeleiding geven, en vooral vergaderingen bijwonen. Dat hangt natuurlijk samen met de verdere academisering van het universitaire onderwijs. De jongere proffen staan stevig onder druk. De eisen zijn verhoogd. Vroeger heerste in het academische leven ook grotere vrijheid. Leve die milde vorm van anarchie. De theologie is zeker niet ontsnapt aan dat academiserings- en privatiseringsproces. Daarenboven wordt ze in de hui-

dige postchristelijke context uitgedaagd haar particulariteit te versterken, maar wat deze identiteit betekent voor het maatschappelijk functioneren van geloof en kerk riskeert aldus te weinig bevroegd te worden. Die maatschappelijke dimensie blijvend in acht nemen, is een ware uitdaging.

Hoe kan de Kerk vermijden om in de toekomst nog meer een minderheidskerk te worden?

Het is een sociologische wetmatigheid dat de kerk nog meer een minderheidskerk zal worden.

Pogingen om dit proces tegen te houden, of om maar enigszins macht te krijgen over de ontwikkelingen, zijn mijns inziens gedoemd te mislukken. Ik aarzel tegenover het idee van een zuivere elitekerk, een kerk van alleen maar mensen die met opgeheven hoofd en uit volle borst in de kerk zingen. Ook degenen met een meer benepen borst mogen meezingen. En volgens mij geldt dit ook voor onze katholieke scholen. Ik ben er tegen dat wie geen of maar een halve christen is, eruit valt. Dit is misschien ook een salesiaanse kant. Studenten van tandheelkunde en farmacie die willen trouwen voor de kerk, kunnen vaak niet ophelderen waarom: dat ondervond ik in de begeleidende gesprekken. En toch kozen ze voor een kerkelijk huwelijk. Natuurlijk moet er een minimum aan gelovige overtuiging zijn, maar dat het hoog geprofileerde christenen zijn, vind ik niet alleenzaligmakend. Ook degenen die beperkt in het geloof staan, mogen we niet in de steek laten. We moeten een theologie bieden en een Kerk ontwikkelen die ook daar aandacht aan geeft. En denk je nu echt dat iedereen in de 15^e eeuw zoveel meer uitgesproken katholiek was? We mogen niet maken van de kerk wat ze nooit was. De Kerk moet een kerk voor iedereen blijven, ook voor de 'kleingelovigen'. Geen kerk ten koste van... Er wordt veel energie gestoken in het herprofilen van de christelijke, zelfs de katholieke identiteit, en dat moet ook. Maar ik ben voor een Kerk met vele cirkels. De Kerk is niet één kring, maar is vele kringen. Dit is een implicatie van de vraag van Vaticanum II zelf, namelijk dat de Kerk moet openstaan voor de brede wereld van vandaag.

Wat zijn je verdere plannen aan het begin van je emeritaat?

Ik ben blij dat ik nog mag lesgeven aan de Faculteit, maar het wordt ook tijd dat ik opgevolgd word, zodat ik enkel nog *en marge* wat dienst kan verlenen (zonder dat ik nog in het reguliere programma optreed). Namens de Faculteit geef ik ook les aan het Instituut *Lumen Vitae*, in het Frans dan: een boeiende uitdaging waar ik van houd. Je hebt in *Lumen Vitae* het nationale programma, waarin al-

lemaal jonge leerkrachten zitten die al les geven en die dan supplementaire lessen volgen om godsdienst te kunnen geven. Dit is avondles, zaterdagles, et cetera. En dan is er het internationale programma waarin vooral (Franstalige) Afrikanen en Zuid-Amerikanen zitten. Zo blijf je in contact met de wereldkerk.

Ik hoop ook te kunnen blijven in het H.-Geestcollege, om hier aanwezig te zijn als geestelijk directeur van de buitenlandse priesters. En naar India gaan, dat doe ik ook graag, op voorwaarde dat de gezondheid goed blijft. Ik hoop dat ik me bescheiden – aan de zijlijn - dienstbaar kan blijven maken, waar ze me nodig hebben.

Wat denk je van salesiaan worden vandaag?

In tegenstelling tot vele priesters ben ik absoluut niet cynisch geworden rond de zin van het priesterschap en het celibaat. Nog altijd vind ik het een fantastisch ideaal. Jonge mensen blijven nood hebben aan iemand die tijd in hen wil investeren in naam van het evangelie. Ik zou het erg vinden als dit niet meer zou kunnen, als dit zou verdwijnen.

Tot slot...

De studenten zijn mijn échte professoren geweest. Daar heb ik zeer veel van geleerd. Ook de jongeren in Groot-Bijgaarden hebben mij veel bijgebracht en de

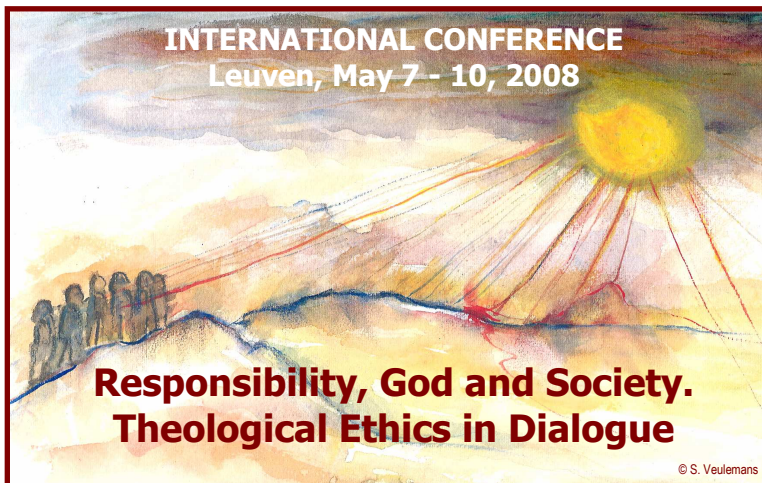

verpleegkundigen in de ethische commissies waarin ik aanwezig ben. Wij professoren zijn alleen maar een kanaal...

Interview:
Ellen DE BOECK
Wim FRANÇOIS

H.-Geestcollege, 2004. © B. Weynants

Internationaal congres te Leuven over verantwoordelijkheid

Van 7 tot 10 mei 2008 werd aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven het internationale congres *'Responsibility, God and Society. Theological Ethics in Dialogue'* gehouden, waarin de notie 'verantwoordelijkheid' theologisch werd uitgediept. Het congres werd georganiseerd door de Onderzoekseenheid Theologische Ethiek. Als vertrekpunt werd de filosoof Emmanuel Levinas (1905-1995) genomen, die in zijn denken het begrip 'verantwoordelijkheid' als een ethisch grondwoord ontwikkelde en een spoor trekt 'naar-God-toe' (*à-Dieu*). Het thema *'Responsibility, God and Society'* werd geëxploreerd met het oog op een antwoord op twee vragen. Wat heeft Levinas' ethiek van de verantwoordelijkheid te bieden aan de christelijke theologie en ethiek? En wat kan de christelijke theologie bieden aan het ethisch denken over persoonlijke, relationele en maatschappelijke verantwoordelijkheid?

Het congres startte met een avond die in het teken stond van 'Levinas, een denker voor de toekomst'. R. Burggraeve (K.U.Leuven) gaf een relaas over zijn persoonlijke ontmoetingen met E. Levinas, G. Hansel (Parijs) omschreef Levinas' houding ten aanzien van het christendom als een "compromisloze nabijheid". Levinas is steeds terughoudend gebleven ten aanzien van het realistische karakter van de christelijke dogma's. Maar later stelde Levinas zich wel de

vraag in welke mate de incarnatie een betekenis kan hebben die filosofisch aanvaardbaar is. R. Cohen (University of North Carolina at Charlotte, USA) stelde Kants interpretatie van de verhouding tussen religie en ethiek tegenover die van Levinas. Hij concentreerde zich hierbij op de notie van vrijheid. Aan de hand van Levinas' fenomenologische en joodse invulling van de vrijheid als een 'moeizame vrijheid' onderwierp hij Kants rationalistische opvatting over de vrijheid als een 'zuivere vrijheid' aan een kritiek.

De tweede en derde congresdag bestonden uit telkens twee plenaire sessies. M. Purcell (University of Edinburgh, Scotland) opende de eerste sessie, die handelde over 'Levinas en de christelijke theologie', met een lezing over de mogelijkheden om met Levinas theologie te bedrijven. Hij argumenteerde dat Levinas' denken niet alleen als een eerste filosofie kan worden begrepen maar ook als een eerste of fundamentele theologie die erin slaagt een brug te slaan tussen fenomenologie en theologie. Vertrekkende van H.U. van Balthasars studie over Joh 20,19-23 werkte G. Morrison (University of Notre Dame, Fremantle, Australia) concreet uit hoe het discours over alteriteit in de theologie kan worden toegepast: ze kan dienen om de niet-fenomenaliteit van het Gelaat van de Verrezen Christus te verhelderen. In een responslezing benadrukte M. Baird (Duchesne University, Pittsburgh, USA) daarentegen de blijvende spanning tussen Levinas' ethische metafysica en de theologie.

Een tweede sessie focuste op 'Levinas, bijbels denken en ethiek'. A. Aronowicz (Franklin and Marshall College, Lancaster, USA) bestudeerde de betekenis die de bijbel voor Levinas heeft in zijn Talmoedcommentaren en ontwikkelde een middenpositie tussen enerzijds Levinas' stelling dat bij een tweede lezing geheel nieuwe betekenissen gevonden kunnen worden in bijbelteksten en anderzijds zijn klemtoon op de eeuwigheid van de betekenissen die in de Talmoed besloten liggen. B. Baanders (Nederland) toonde aan de hand van Levinas' Talmoudlezing '*Vieux comme le monde*' aan hoe de Talmoed nog steeds actueel kan zijn in hedendaagse discussies over leiderschap en verantwoordelijkheid. T. Linafelt (Georgetown University, Washington DC, USA) tenslotte bestudeerde, in dialoog met Levinas' Talmoedlezing, *Leviticus 10*, het verhaal waarin Nadab en Abihu door vuur van JHWH verteerd werden, om zo een ethisch-bewuste, post-holocaust benadering voor de bijbelexegese te ontwikkelen.

De derde sessie had als thema 'verantwoordelijkheid, maatschappij en christelijke ethiek'. S. Pope (Boston College, USA) hield een pleidooi voor de opname van Levinas' ethiek van de verantwoordelijkheid binnen de christelijke ethiek en in het bijzonder de thomistische moraaltheologie waarin wederkerigheid en vriendschap de culminatie van liefde vormt. We zijn de 'hoeder van on-

ze broeder', of die broeder nu een vriend is of 'een ander'. M. Junker-Kenny (Trinity College, Dublin, Ireland) stelde dat verantwoordelijkheid vroeg of laat geconfronteerd zal worden met mislukking en schuld. Terwijl vergeving de fouten niet ongedaan maakt, opent ze een nieuw perspectief waarin het subject van zijn/haar handeling onderscheiden wordt. Ph. Bordeyne (Institut Catholique de Paris) toonde in zijn lezing aan hoe de christelijke eschatologie kan leiden tot het opnemen van sociale verantwoordelijkheid in een wereld die tegelijk geglobaliseerd en gefragmenteerd is.

De laatste plenaire sessie stond in het teken van 'verantwoordelijkheid en de menselijke persoon'. M. Wulf (Universiteit Utrecht-Tilburg, Nederland) betoogde in haar lezing dat de menselijke essentie opnieuw aangenomen moet worden als het vertrekpunt en doel van de moraal. De uitdaging die uitgaat van concrete menselijke, existentiële problemen confronteert ons met het feit dat de menselijke essentie ernstig genomen moet worden wil ze niet worden vernietigd. De incarnatie van Christus bevestigt de menselijke essentie en geneest gebroken relaties. J. Keenan (Boston College, USA) behandelde de betekenis van R. Burggraeve's groei-ethiek voor de moraaltheologie. Op Keenans lezing volgde een panelgesprek tussen de sprekers.

Het congres werd op zaterdag 10 mei afgesloten met de emeritaatsviering van Prof. Em. Dr. R. Burggraeve. De voertaal was het Nederlands. R. van Riesen (Theologische Universiteit Kampen, Nederland) hield een lezing over de relevantie van Levinas' kenosisbegrip voor de theologie. Dankzij de kenosis is het mogelijk zowel Gods transcendentie als een radicale vrijheid aan de kant van het schepsel te denken. R. Burggraeve hield vervolgens een afscheidscollege over verantwoordelijkheid bij Levinas. In de feestbundel *Responsibility, God and Society. Theological Ethics in Dialogue* (BETL, 217), Leuven: Peeters, 2008, die Prof. Em. Dr. R. Burggraeve aangeboden werd, zijn de lezingen van Bordeyne, Cohen, Hansel, Keenan, Morrison, Pope, Purcell, van Riessen en Wulf opgenomen.

Jean VANHEESSEN

Olympische Spelen en mensenrechten in China

De voorbije Olympische Spelen in China en de problemen met de mensenrechten in dit immense land moge aanleiding geven tot enige bezinning omtrent de wijze waarop op beleidsniveau in de politieke, wetenschappelijke en industriële wereld met dit onderwerp omgesprongen werd en welke ethische waarden hierbij ter sprake zouden moeten gebracht worden.

Olympische Spelen

De Olympische Spelen zijn één van de grootste en oudste sportevenementen ter wereld. Hun oorsprong ligt in het Griekse oord Olympia, waar vanaf 776 voor Christus tot 393 na Christus belangrijke sportwedstrijden plaatsvonden. Olympia was geen gewoon oord, maar een religieuze ontmoetingsplaats voor de Griekse oppergod Zeus. In dit heiligdom werden om de vier jaar godsdienstige feesten gehouden, die gepaard gingen met wedstrijden in muziek, voordracht, beeldhouwen en sport. De Olympische Spelen waren dus oorspronkelijk een religieuze aangelegenheid¹.

Het uitgangspunt van de Olympische spelen, na het heropstarten in 1896, is verschoven van religie naar de moraal. Bij gelegenheid van de opening van de Olympische Spelen van Antwerpen in 1920 werd in naam van de tweeduizend deelnemende atleten voor het eerst de Olympische eed uitgesproken: "Wij zweren dat wij aan de Olympische Spelen deelnemen als loyale tegenstrevers, met eerbied voor de geldende regels, en fier om ridderlijk te kunnen strijden voor de eer van ons vaderland en voor de eer van de sport". De eer om deze eed te mogen uitspreken viel te beurt aan de Belgische atleet Victor Boin, winnaar van meerdere Olympische medailles tijdens de Spelen van Londen (1908) en Stockholm (1912).

Het IOC stelde recent dat het niet alleen sportwedstrijden wil organiseren voor 's werelds beste atleten, maar ook een beweging op gang wil brengen die morele waarden benadrukt die via de sport kunnen worden ontwikkeld, zoals: inzet, doorzetting, wilskracht, solidariteit, verdraagzaamheid, *fair play* en we-

¹ SPORTIMONIUM, *Olympische passage*, Hofstade, s.d., p. 1.

reldbroederschap¹. Deze waarden werden, aldus de verdere commentaren, gesymboliseerd door het aansteken van de fakkel in 1928 in Amsterdam en de befaamde fakkeltocht vanaf 1936, jawel, in Berlijn.

Onze bekommernis is te moeten vaststellen dat iets te lichtzinnig en te handig het begrip moraal in de mond wordt genomen. De Olympische idealen lijken stevig ethisch onderbouwd te zijn. Maar doorheen de jaren hebben zich (in hoofde van vele landen) achter de schermen toch zware dopingfeiten voorgedaan. Bij de jacht op records en faam worden de grenzen soms overschreden met een totaal gebrek aan respect voor het menselijk lichaam en de menselijke persoon.

Het is irritant dat voortdurend, verwarrend en niet consistent, gemarchandeerd wordt met de begrippen 'politiek', 'economie' en 'ethiek'.

Ondanks de ronkende verklaringen van hierboven liet het IOC toch in 2008 zijn 'nestje' bouwen in Peking, een regime dat onderdrukt, martelt en moordt. Het Tibetaanse verhaal is voldoende gekend. En nog geen twintig jaar geleden heeft het Chinese regime op het 'Plein van de Vrede' drieduizend universiteitsstudenten met tanks platgereden en vele nog levende democratische activisten van toen zitten in de gevangenis en worden nog altijd gemarteld. We hebben de life-TV-beelden gezien van verpauperde gezinnen die, zonder een gepaste schadeloosstelling, hun krotwoning moesten verlaten om plaats te maken voor de weelderige Olympische luxepaleizen. Oudere mensen werden in dit verband door anonieme bewakingsagenten van het brutale Chinese regime afgesnauwd als "lelijke en voor de toekomst van China totaal onnuttige individuen".

Dus de vraag is wel zeer actueel hoe niet alleen naar de aanloop van de reeds voorbijge Olympische Spelen maar ook daarna het best wordt omgegaan met het Chinese regime. Dit kan ondermeer betrekking hebben op de economie, de wetenschapsbeoefening en de sport.

Economie

China is een economische grootmacht. Dit land is driehonderdmaal groter dan België en telt de grootste bevolking op aarde, namelijk maar liefst één miljard driehonderd miljoen inwoners.

In de toekomst zal zich daar een gigantische marktontwikkeling voordoen. Anders geformuleerd: er zal poen te pakken zijn. Toch is het gevaar groot dat men zich een onethisch gedrag permitteert, verblind zijnde door het exclusief

¹ O.c., p. 4.

kapitalistische eigenbelang. De Antwerpse mandarijnen van de *Realpolitik*, zowel in de havenkringen als bij het stads- en provinciebestuur, sloven zich uit om, in het belang van de Antwerpse haven, goede maatjes te spelen met de Chinese autoriteiten en vermijden hardnekkig het probleem van de mensenrechten en de onderdrukking ernstig aan de orde te laten komen. Het provinciebestuur achtte het nodig in de imposante inkomhal van zijn megalomane provinciehuis een centrale plaats te geven aan het imposante Chinese relatiegeschenk, ontvangen na de vele economische missies. Dit kunstwerk is een replica van het beroemde terracottaleger van Xi'an, zowat 2.500 jaar oud. Dit geschenk werd zonder ethische bedenkingen en met een haast rituele bewondering in ontvangst genomen, in de periode van de hoger vermelde moordpartij op het Plein van de Vrede.

De Antwerpse havenscheper permitteerde zich in een recent interview in de *Gazet Van Antwerpen* zich op zijn eentje af te zetten tegen de resoluties in Kamer en Senaat. "De parlementaire resoluties zijn vijgen na Pasen. Ze geven een fout signaal op een moment dat iedereen probeert om goede politieke en economische relaties op te bouwen met China", stelde hij. Die inspanningen zijn, naar ons oordeel, alleen goed te keuren als daarbij ethische normen niet uit het oog worden verloren. De havenscheper peroreerde echter dat we in verband met de mensenrechten in China niet flauw moeten doen.

En toch kan het anders. Het sterkste voorbeeld van Vlaamse economische samenwerking met China is het verhaal van het gekende farmaceutische bedrijf Janssen Pharmaceutica. Over zijn stichter Dr. Paul Janssen werd in 2005 door Xian-Janssen Pharmaceutical LTD een boek gepubliceerd onder de titel *Dr. Paul Janssen's Dream of China. A Tribute to the Scientist and Entrepreneur Most Prolific in New Drug Inventions in the 20th Century*.

Dr. Paul Janssen werd na pater Damiaan als Grootste Vlaming aangewezen. Hij ontving vijftientig eredoctoraten. In China verwierf hij waardering als groot diplomaat, industrieel, wetenschapper en cultuurliefhebber. Hij slaagde erin door te dringen tot in de hoogste regeringskringen, gaf de Chinese wetenschap een hoge toegevoegde waarde, hielp de Chinese bedrijfsweld bij de oprichting van bedrijven, realiseerde een win-win situatie door het opzetten van een aangepaste *joint venture* structuur, diende de Chinese volksgezondheid en bestreed de schimmelvorming bij befaamde archeologische schatten.

Maar kenmerkend voor deze eminente figuur is, aldus het getuigenis van dr. D. Collier, bestuurder en secretaris-generaal van Janssen Pharmaceutica, dat hij ook de juridische en ethische aspecten niet uit het oog verloor. Dr. Janssen

trok ten strijde tegen gesjoemel met patentrechten en de daarmee vaak gepaard gaande slechte productkwaliteit. Hij verzette zich tegen kinderarbeid en bevorderde het milieubewustzijn. Hij pleitte ervoor begrip op te brengen voor de Chinese traditionele visie, wat betreft het respect voor het eigen grondgebied.

Dit laatste is geen product van het communistische regime (1949), maar kenmerkend voor de veel oudere Chinese traditie. De Chinese muur, gebouwd in de tweede helft van de derde eeuw voor Christus, heeft hiermee te maken. Hij werd opgetrokken om het grondgebied te beschermen tegen de Hunnen. En de Chinezen zouden ook eeuwen vóór Columbus met, voor die tijd, zeer grote zeeschepen Amerika aangedaan hebben. De gehechtheid aan hun eigen grondgebied deed hen afzien van verdere expansie en van verdere ontwikkeling van hun scheepvaarttechnologie.

Dr. Janssen huldigde in China het principe zich niet te bemoeien met de politiek, maar verdedigde er luidop democratische waarden en gaf er kritiek op het niet respecteren van de mensenrechten. Dit deed hij, wat minder geweten is, vaak meesterlijk en intelligent met het wapen van de humor. Hij nam de stelling in dat er ook voor de politiek en de economie ethische grenzen zijn. Voor onderdrukking en het schenden van mensenrechten kan men de ogen niet sluiten.

Wetenschap

Zeer boeiend is de vraag dan: “En wat met de wetenschappelijke samenwerking?” Uitgerekend vanuit de K.U.Leuven kan men hierover zinvolle dingen zeggen. Vanuit de K.U.Leuven zijn er meerdere wetenschappelijke contacten. Enkele jaren geleden is er een missie geweest van Leuvense filosofen, die als zeer geslaagd mocht beschouwd worden. Professor dr. Paul De Boeck, voorzitter van de Leuvense groep *Research and Development*, schuift het principe naar voor dat hoe meer men in China aanwezig is hoe minder misbruiken er zullen zijn. Wetenschap is de opdracht voor de universele gemeenschap. De Verenigde Staten geven het voorbeeld door het direct en indirect aantrekken van onderzoekers. De wetenschappers kunnen en moeten er garant voor staan dat de onderzoeksresultaten niet verdraaid worden en dat men dankzij de wetenschap tot meer eenheid komt.

Het verdient aanbeveling dat ook met China de samenwerking niet wordt stopgezet. Hierbij geldt niet een pure gevoelsmatigheid. Als er toch wat misloopt kunnen er voor de samenwerking knipperlichten in werking treden.

Sport

Er is heel wat te doen geweest over het feit dat de Olympische Spelen werden toegewezen aan China. Professor dr. Roland Renson, docent sportgeschiedenis en historische kinesiologie aan de K.U.Leuven, vestigt de aandacht erop dat vele landen een inspanning doen om de grootste sportshow binnen te halen. Net zoals vroeger de DDR wilde nu ook China atletisch scoren. Voor de DDR kwam er het probleem van de kinderrechten bij te pas, door kinderen te slachtofferen aan de medaillemachine, maar ook het probleem van doping- en hormonegebruik.

In Berlijn in 1936 was de vervolging van de Joden aan de orde. Er was bijna een boycot op initiatief van de Amerikanen. Moest deze boycot volledig gelukt zijn, zou er misschien op het terrein effect geboekt zijn. In Moskou kwam er op initiatief van Carter een 'goedkope' boycot. Dit kwam neer op een bestraffing van de atleten. Daarom stuurde het BOIC toen toch Belgische atleten uit, tegen de zin en zonder de steun van de regering. Deze vaststelling laat Renson zich afvragen of een boycot wel de juiste actie is en of het niet moet gezocht worden bij het toewijzen van de spelen. Op de achtergrond hiervan stelde men zeer duidelijk vragen bij de geschenken, die IOC-leden kregen toegestopt.

Renson maakt de opmerking dat bij de talrijke handelsmissies het probleem van de mensenrechten niet op tafel komt. Volgens hem moet men opletten met wat wordt verstaan onder "de ideologie van de Olympische Spelen". Men mag niet vergeten dat de leiders van de Olympische Spelen oorspronkelijk een elitaire club betrof, die het principe van het amateurisme koesterde als sociale uitsluiting. De voorganger van Jacques Rogge had een fascistisch verleden, maar doorbrak uiteindelijk het uitgeholde schijnamateurisme. Rogge is charismatisch, correct en chirurgisch-nuchter. Met de lancering van de idee van Jeugdolympiades slaat hij uiteindelijk de bal mis indien deze jonge atleten ook toegelaten worden op de 'Grote-mensenspelen'. Reeds in 1894 werd de idee van een jeugdolympiade afgeschoten. Er werd gevreesd voor het misbruiken van kindertalent. Rogge vindt overigens dat atleten niet de laatste moraalridders zijn en dat andere instellingen daarin het voortouw moeten nemen. Volgens Renson is sport niet opvoedkundig op zichzelf, enkel wanneer men zich letterlijk 'beweegt' in een educatieve context. De sport is verweven met waarden en normen die in de hand moeten gehouden worden.

Besluit

In dit kort onderzoek komen we inderdaad tot het besluit dat ethiek en mensenrechten veel meer zijn dan de bovenbouw van één bepaalde discipline. Net zoals voor de sport geldt ook voor de economie, de wetenschap en niet in het minst voor de politiek dat ethiek en mensenrechten niet een vervelend ahangsel zijn maar essentieel waardeconstituerend.

Men kan zijn verantwoordelijkheid niet ontlopen door de slagzin: “Wij doen niet aan politiek”, alsof ethiek herleid mag worden tot politiek! Zoals Renson stelt voor sport zijn ook economie, wetenschap en zeker politiek verweven met waarden.

In de jaren zeventig permitteerde ook de Belgische regering zich om niet te moeten reageren op de genocide in Cambodja. Pol Pot liet er anderhalf miljoen mensen vermoorden. De Belgische regering argumenteerde dat ze zich niet kon inlaten met de binnenlandse aangelegenheden van Cambodja. Eveneens in de jaren zeventig steunde de Westerse wereld dictator Pinochet in Chili. Slechts vijftiwintig jaar later kwam hen het schaamrood op de kaken. Dictator Soeharto van Indonesië mocht eveneens in Oost-Timor jarenlang duizenden burgers uitmoorden, totdat, veel te laat natuurlijk, orde op zaken werd gesteld. Onder tusschen mag Israël de Palestijnen blijven onderdrukken.

Ethiek mag niet beperkt worden tot één van de hoger vermelde deelgebieden, maar moet, soms als een pikante saus, deze gebieden kruiden. Als het kan op een creatieve manier zoals dr. Paul Janssen het deed.

In China aanwezig zijn, is op zich niet fout. Maar bij mistoestanden moet men luidop durven kritiek geven en bij gelijk welke vorm van samenwerking zo nodig de knipperlichten in werking laten treden.

Hugo VAN ROMPAEY

Traces du sacré

Op een doordeweekse julidag beslissen om naar een tentoonstelling in Parijs te gaan en dan nog beslissen om daar een artikel aan te wijden, het is helemaal niet evident. Zeker niet als het gaat om de sporen van het heilige in de moderne en actuele kunst in centre Pompidou. Het klinkt voor sommigen als heiligschen-nis. In deze kathedraal van industriële architectuur, die voor sommigen al een *contradictio in terminis* moet zijn, gaat men dus zoeken naar sporen van het heilige.

We worden zeer weinig geconfronteerd met hedendaagse kunst en het heilige. Maar in dit artikel zal ik uiteindelijk de stelling verdedigen dat de spiritualiteit die zich voordoet bij hedendaagse kunst echter en puurder is dan in de oude kunsten én dat het museum voor hedendaagse kunst de plaats bij uitstek is voor de ontdekking van het heilige.

Na het impressionisme kunnen we spreken van een compleet andere kunst-beschouwing. Heidegger stelde dat het werk werkte. Niet zozeer de overeenkomsten met de werkelijkheid of de gevoelens van de kunstenaar maar het kunstwerk zelf komt op de voorgrond te staan. Het kunstwerk dat iets doet met zijn publiek, zelfs met zijn schepper, de kunstenaar. Het werk stelt zich op als de totaal Andere, wat sowieso verantwoordelijkheid en respect oproept bij de toeschouwer.

Een kleine ingang met heel veel werken opent de tentoonstelling op de hoogste verdieping van Beaubourg. Vooral Bruce Nauman valt op door zijn ne-onwerk: een rode spiraal waarin blauwe letters flikkeren: *The true artist helps the world by revealing mystic truths*. Blijkbaar het devies van de tentoonstelling want op het einde komen we hierop terug met een werk van Jonathan Monk: *Sentence removed (emphasis remains)*: de rode spiraal is er nog wel, maar de blauwe letters flikkeren niet meer, weggeveegd. Hoewel de boodschap nog wel klinkt, toch proberen we de expliciete uitingen van het spirituele in onze samenleving te verdringen. Zowel kunst als religie hebben het moeilijk op dit moment, hoewel ...

Een ander statement hangt hoog in de eerste ruimte: Edvard Munch met zijn portret van Nietzsche, de dood van God aankondigend. Wat mij vooral opviel was het eerste kleine werkje van de romanticus Goya, *Nada*, uit zijn grafische werk, een reeks over de Spaans-Franse oorlog *Desastros de la guerra*. En natuurlijk kan de tragische kunstenaar niet anders dan *nada* (niets) zeggen als hij

zoveel ellende, zoveel geweld, zoveel lijden ziet. De kerk, de godsdienst kon hier blijkbaar niets aan beginnen, of erger nog, keerde zich in sommige gevallen tegen het volk.

In het verhaal van de kunst zal het dadaïsme ook geboren worden naar aanleiding van de eerste wereldoorlog. Deze stroming schreeuwde de dood van de kunst uit, maar ook de geboorte van de nieuwe kunst. In de tentoonstelling vinden we ook kunstwerken van deze stijl.

De ene kleine kamer volgt de ander op, telkens gevuld met één thema, zoals *Eros* en *Thanatos*, *homo homini lupus*, heilige dansen, het absurde en het sublieme, zen, de wereldoorlogen, sjamanisme, ... Storend zijn hier de werken van spiritistische aard, die schitteren in de deugd van de huisvlucht, maar verder weinig voorstellen. Natuurlijk, een zekere Hilma Af Klint beweerde wel te handelen in opdracht van een engel. Haar wereld en haar fantasie is volgens mij even veelzeggend als het geslacht van haar opdrachtgevers. Ook andere antroposofische werken laat ik voor wat ze zijn. Ik voel weinig band met Rudolf Steiner en consoorten die zeemzoete werken maakt.

Interessant als verschijnsel zijn de rituele dansen, de extase die daar uitgedrukt wordt. Maar ik wou me vooral focussen op kunstwerken, niet op enkele verschijnselen in de religie die ook kunst hebben voortgebracht.

We vinden in deze tentoonstelling wel vele grote iconen die de Westerse kunst van de twintigste eeuw hebben beïnvloed. Ze worden dan wel in een web van kleine volgestouwde kamertjes tentoongesteld, toch vinden we hier zeer sterke werken, die we tot de grootste van deze eeuw mogen rekenen.

Enkele voorbeelden, die mij bijblijven: de ruimte rond de heimwee naar het oneindige begint met een schitterend videowerk van Pierre Huyghe: *One million kingdoms* (2001). "Op de maan is er niets anders te zien dan stof", constateert de stem bij deze animatiefilm. In een maanlandschap is dit mangafiguurtje vooral op zoek naar zichzelf: "We hebben AnnLee gekocht van een Japanse firma. Ze zoekt naar haar eigen identiteit". De stem blijkt Neil Armstrong te zijn die uit Jules Vernes citeert. Daarnaast hangt dan een Giorgio de Chirico, met zijn *La nostalgia dell'infinito* of het indrukwekkende werk van Constantin Bransui, *La collonne sans fin*, een indrukwekkende zuil die geen einde lijkt te hebben.

Een kunstwerk kan ook functioneren als iets dat het absolute oproept. Het werk bij uitstek hiervoor is dat van Malevitch, *Carré noir*. De niet-kunstkenner zal hier met al zijn vooroordelen voorbij wandelen. Een zwart vierkant op een wit vlak. Wie enkele jaren geleden de tentoonstelling van de Russische *avantgarde* zag in Bozar, kan misschien wel volgen. Het Russisch icoon, de statische figuur

verandert in een zwart vlak bij Malevitch. Dit is een poging om het absolute zelf te benaderen, vanuit de Russische iconen traditie. Het zwarte vlak lijkt je op te zuigen, te hypnotiseren.

Him van Maurizio Cattelan: Cattelan is met deze reeks in het nieuws gekomen. Hij maakt verrassende beelden, bijvoorbeeld van een gevallen Johannes Paulus II. Als je in deze (per uitzondering grotere) ruimte binnenkomt, zie je een ogenschijnlijk jong gastje geknield zitten, gericht naar de muur. Indrukwekkend, zeer sereen. Maar als je dichterbij komt en zijn gezicht kan zien, blijkt dat het gezicht van Hitler te zijn, het icoon van de gruwel. Het serene beeld van het jongetje vervaagt tot de verpersoonlijking van het kwaad zelf. Het gezicht is karikatuuraal groot. Niets is wat het lijkt. Soms kan datgene wat we beschouwen als het goede het kwade zijn. Of tegenover die God zit de waarlijke duivel geknield.

En dan *Piss Christ*, van Andres Serrano. Voor de ene een geweldig blasfemisch werk, voor de ander een zeer technisch doordacht én inhoudelijk sterk werk, schitterend van compositie. Hij dompelde een kruis in een bad van bloed en urine. Daar nam hij de wereldberoemde foto van. In eerste instantie zie je een heel mooie vooral rode foto met gelige tintjes. Je hoort hier de mens roepen: "Mijn God, mijn God, waarom heb je mij verlaten?" Ik kan het niet anders uitdrukken dan mijn leerlingen het zouden doen: "Hij zit werkelijk in de shit". Natuurlijk zijn er andere manieren in beeldtaal om het menszijn van de Jezus aan het kruis af te beelden. Door dit provoceren wordt de christelijke gemeenschap zelf verdeeld in voor- en tegenstanders. Maar als men voorbij het materiële gaat, blijkt dit een wonderlijk religieus beeld te zijn.

In deze ruimte hangt ook het provocerende *Gebed* van Man Ray uit 1930. Thierry de Cordier, de Vlaamse kunstenaar-kluizenaar hangt ernaast met zijn, zo mogelijk nog meer provocerende bewerking van de foto van Man Ray. Wie de geschiedenis van de Cordier wat kent, zal ongetwijfeld eerbied hebben.

Maar om mij niet al te zeer te focussen op het schandalige, ook een schitterende Henri Matisse hangt hier, *Saint Dominique* uit de kapel van Vence. En natuurlijk kon de maquette van de chapelle Notre-Dame-du-Haut in Ronchamp niet ontbreken.

De tentoonstelling zelf brengt niet veel nieuws aan. Zeker, kunst kijken en kunst beoefenen is heden ten dage een spirituele daad geworden. Sporen van het heilige zijn hier meer te vinden dan in de drukke winkelstraten van Parijs en misschien zelfs dan in de echte kathedralen die volgestouwd zijn met volk dat niet meer na durft te denken over het heilige. Te dikwijls laten we ons leiden

door de pedagogische elementen rond het kunstwerk in plaats van de intrinsieke kwaliteiten van het kunstwerk zelf te aanschouwen.

Tot 11 januari 2009 kan je deze tentoonstelling nog bekijken in het Haus der Kunst in München. Wie op weg is om de oneindigheid te ervaren van de bergen in mondaine skioorden, kan hier een tussenstop overwegen.

Koen VANDECRUYS